

МРНТИ:15.41.25

10.51889/1728-7847.2023.1.74.017

С.Ж. Өмірбек^{1*}, Э.Н. Бәкірова¹

¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

АУТИСТИК СПЕКТР БҰЗЫЛЫСЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК – ТҰРМЫСТЫҚ DAҒДЫЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуге арналды. Зерттеу барысында аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының сипаты, қалыпты жағдайдағы даму заңдылықтарымен салыстырмалы өзгешелігі, әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың аутистік спектр бұзылысы бар балалардың дамуындағы ролі қарастырылды.

Аутистік спектр бұзылысы бар балалар – ерекше білімді қажет ететін балалар тобының бірі. Аутистік спектр бұзылысы бар балаларда негізгі бұзылыс ретінде ерік-жігер саласы қарастырылады.

Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар – әртүрлі әлеуметтік – тұрмыстық жағдайлардағы баланың өзіндік мінез-құлқын ұйымдастыра алу мүмкіндігі.

Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың жеткілікті деңгейде қалыптасуы балалардың дербестігін, өз бетінше қызмет етуін қамтамасыз ететін дағдылардың жиынтығы. Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың аутистік спектр бұзылысы бар балалардағы дамуының зерттелуі Лебединская, К.С., Никольская, О.С., Сорокин А.Б., Зотова М.А., Коровина Н.Ю және т.б еңбектерінде көрініс тапқан болатын. Авторлардың айтуынша аутистік спектр бұзылысы бар балалардың мінез – құлық ерекшеліктеріне байланысты әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың қалыптасу өз жасына сай емес сипатта болады. Тіпті, әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың қалыптасуы орын алғанымен оны өз бетінше қолдануының деңгейінің төмендігі анықталған. Сол себепті, аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларын дамыту мәселелері терең өзектілікке ие.

Мақала барысында шағын эксперименттік зерттеу жұмысы ұйымдастырылып, аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының ерекшеліктері анықталып, оларды дамыту бойынша ұсыныстар қатары келтірілді.

Кілттік сөздер: аутистік спектр бұзылысы, әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар, дербестік, өзіне – өзі қызмет көрсету, дағдылар, гигиеналық дағдылар.

Омирбек С.Ж.^{1*}, Бакирова Э.Н.¹

¹Казахский национальный педагогический университет
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-БЫТОВЫХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА

Аннотация

Данная статья была посвящена изучению особенностей формирования социально – бытовых навыков детей с расстройствами аутистического спектра. В ходе исследования был рассмотрен

характер социально – бытовых навыков детей с расстройствами аутистического спектра, их сопоставимость с закономерностями развития в нормальных условиях, роль социально – бытовых навыков в развитии детей с расстройствами аутистического спектра.

Дети с расстройством аутистического спектра – одна из групп детей, которым необходимы особые знания. У детей с расстройством аутистического спектра основным расстройством считается область воли.

Социально-бытовые навыки – умение организовать собственное поведение ребенка в различных социально – бытовых условиях.

Адекватное формирование социально-бытовых навыков-это совокупность навыков, обеспечивающих самостоятельность, самостоятельную деятельность детей. Изучение развития социально – бытовых навыков у детей с расстройствами аутистического спектра отражено в работах Лебединской, К.С., Никольской, О.С., Сорокина А.Б., Зотовой М.А., Коровиной Н.Ю и др. По мнению авторов, формирование социально – бытовых навыков, обусловленных особенностями поведения детей с расстройствами аутистического спектра, носит не соответствующий их возрасту характер. Даже если происходит формирование социально – бытовых навыков, выявляется низкий уровень их самостоятельного применения. Поэтому вопросы развития социально – бытовых навыков детей с расстройствами аутистического спектра имеют глубокую актуальность.

В ходе статьи была организована небольшая экспериментальная исследовательская работа, выявлены особенности социально – бытовых навыков детей с расстройствами аутистического спектра, даны рекомендации по их развитию.

Ключевые слова: *расстройство аутистического спектра, социально-бытовые навыки, самостоятельность, самообслуживание, навыки, гигиенические навыки.*

Omurbek. S.Zh.^{1}, Bakirova E.N.¹*

¹Kazakh national women pedagogical university

FEATURES OF THE FORMATION OF SOCIAL AND HOUSEHOLD SKILLS OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Abstract

This article was devoted to the study of the peculiarities of the formation of social and household skills of children with autism spectrum disorders. The study examined the nature of social and household skills of children with autism spectrum disorders, their comparability with the patterns of development in normal conditions, the role of social and household skills in the development of children with autism spectrum disorders.

Children with autism spectrum disorder are one of the groups of children who need special knowledge. In children with autism spectrum disorder, the main disorder is considered to be the will area.

Social and household skills – the ability to organize a child's own behavior in various social conditions.

Adequate formation of social and household skills is a set of skills that ensure independence, independent activity of children. The study of the development of social and household skills in children with autism spectrum disorders is reflected in the works of Lebedinskaya, K.S., Nikolskaya, O.S., Sorokin A.B., Zotova M.A., Korovina N.Yu, etc. According to the authors, the formation of social and household skills due to the peculiarities of the behavior of children with autism spectrum disorders is not appropriate for their age. Even if there is a formation of social and household skills, a low level of their independent application is revealed. Therefore, the issues of the development of social and household skills of children with autism spectrum disorders are of deep relevance.

In the course of the article, a small experimental research work was organized, the features of social and household skills of children with autism spectrum disorders were identified, recommendations for their development were given.

Keywords: autism spectrum disorder, social and household skills, independence, self-care, skills, hygiene skills.

Кіріспе. Аутизм термині латынның «autos» сөзінен шыққан – баланың шындық ортадан және айналасында болып жатқан әрекеттерден тысқары қалуы [1].

Аутистік спектрдің бұзылуы (АСБ) – әлеуметтік өзара іс-қимыл мен коммуникациялардағы ауытқушылық мінез-құлық және қиындықтардың кең ауқымын, сондай-ақ қатаң шектелген мүдделерді және жиі қайталанатын мінез-құлық актілерін сипаттайтын психологиялық сипаттамалардың спектрі [2].

Аутистік спектр бұзылысы өз атауына ие болмас бұрын Л.Каннердің еңбектерінде кеңінен сипатталып, балалар арасында кездесетін мінез-құлық бұзылысының түрі деп сипатталады. Автор өзінің сұрақтарына жауап алу үшін 11 баланы эксперименттік сынаққа алып, аутистік спектр бұзылысының мінез-құлық саласының бұзылысы екендігін растады. Зерттеуге алынған 11 баланың барлығында көзге қарамау, өз атына назар аудармау байқалды. Сонымен қатар, балалардың кейбірінде ыстық пен суықты ажырата алмау, шу мен айқайды аңғармау секілді белгілер кездесті [3].

Аутистік спектр бұзылысы бар балалардың даму саласының барлық тұстарында артта қалушылықтар кездеседі.

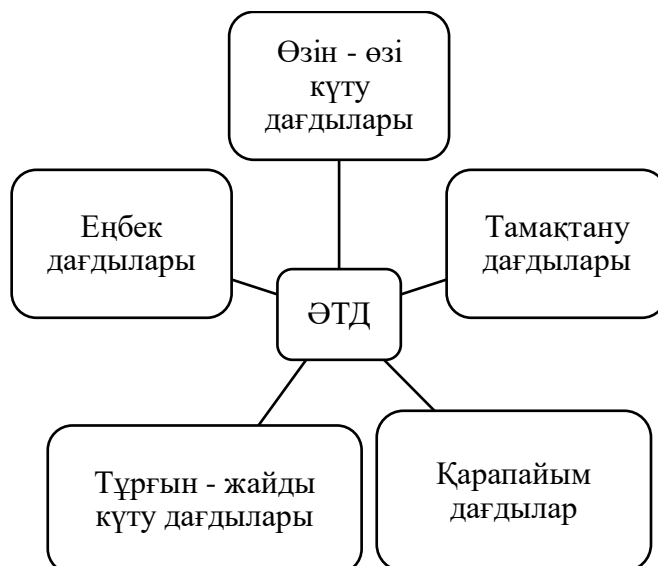
Аутистік спектр бұзылысы бар балалардың дамуында зардап шегетін саланың бірі әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың қалыптасуы болып табылады. Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар балалардың қалыпты даму жағдайында ересектерден көру, қайталау арқылы өз бетінше қалыптасады [4].

Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар онтогенездік дамудың сатысында сәбилік шақтан бастап қалыптасады. Олардың ең алғашқысы баланың 6 айынан бастап өз бетінше тамақтану процесінен басталады. Әрі қарай, динамикалық тұрғыда дамып, тұрақты түрде қалыптасады. Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың қалыптасуы мен дамуы мынадай реттілікпен жүреді:

Сурет 1– Floortime әдісі бойынша жұмыстың сатылары

Қалыптасу шегі балалар дамуының басты көрсеткіші ретінде қызмет ете отырып, оларды сәтті әлеуметтену кешеніне дайындайды. Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар өзіндік мақсаты мен мазмұны бойынша бірнеше топтарға бөлінеді. Олардың түрлері мен құрылымдық бөліктері төменде көрсетілді [5].

Сурет 2 – Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың жіктелімі

Суреттен көріп отырғанымыздай, әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар мазмұндық жағынан 5 топқа бөлінеді және әрқайсысы жеке дағдылар мен біліктер жиынынан тұрады.

Өзін-өзі күту дағдыларының мақсаты – баланың өзін-өзі күту және қоғамдық талаптарға сай дағдыларын қалыптастыру. Оған жеке гигиенаны сақтау, гигиеналық құралдарды қолдану, олардың күтімін ұйымдастыру, киімдерін өз бетінше кию, күтімін жасау сияқты дағдылар жатады. Қалыптасу кезеңі баланың 7 айында киімдерін тану процесінен басталады [6; 7].

Тамақтану дағдыларына өз бетінше тамақтану, тамақтарын үстелге жаю және жинау, ас үй құралдарын пайдалану және күтім жасау дағдылары жатады. Ең алғашқы біліктері бала туғаннан бастап ему процесінен басталады [8].

Еңбек дағдылары киімдерін үтіктеу, реттеу, тігу және жамау сияқты дағдыларды қамтиды. Сонымен қатар маусымдық еңбек дағдыларына қарды, жапырақтарды тазарту, аулаға су себу, сыпыру сияқты қызметтер жатады [9].

Қарапайым дағдыларға үстелді пайдалану, серуендеу, басқыштарды пайдалану сияқты дағдылар жатады.

Ал, тұрғын-жайды күту дағдыларын үй жинау, жиһаздарды пайдалану жатады.

Жоғарыда аталған дағдылардың барлығын сәтті игеру және тұрмыста қолдану балаларға мынадай мүмкіндіктер береді:

1. Балаларды тамақтану кезінде, адамдармен қарым-қатынас кезінде мінез-құлық этикасына үйрету.
2. Балабақшада, мектепте өз бетінше тазалық сақтауға үйрету.
3. Ыдыс жууға және оны қолдануға үйрету.
4. Үй-жайларды тазалау кезінде балаларды жеке операцияларға үйрету (шанды сүрту, кілемді шаңсорғышпен тазалау).
5. Тұрмыстық техниканы қолдануға үйрету: магнитофон, шаңсорғыш.
6. Балаларға бөлме өсімдіктерін баптауға баулу (дұрыс суару).
7. Гигиеналық дағдыларды дамыту: қолды дұрыс жуу және жуу, тістерді тазалау, майлықтарды (сүлгіні), дәретхана қағазын пайдалану

8. Киім мен аяқ киімді тәртіппен ұстау

9. Жұмыс істеу қабілетін дамыту, жалпы талаптарға бағынуға үйрету, педагогтың ауызша нұсқауларын орындау.

Оқушылар әртүрлі адамдар ортасына түсе отырып, олардың мінез-құлқын дағдыларын, біліктерін, тіпті әдеттерін қайталайды. Сол себепті бірінғай әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың болуы балалардың қоғамдық талаптарды сақтауының басты кілті болып табылады. Сипатталған дағдылар мен біліктердің кешені балалардың қоғамдық ортада еркін қозғалуы мен бейімделуіне себепші болады.

Оқытудың маңызды қағидаттарының бірі әлеуметтік байланыстарды кеңейту қағидаты болып табылады. Дамуында ауытқулары бар балалар қоршаған ортаға бейімделуде, мінез-құлқтың жалпы қабылданған нормаларын игеруде және қарым-қатынас дағдыларын игеруде үлкен қиындықтарға тап болатыны белгілі. Оқушылардың әлеуметтік байланыстарын кеңейтуге барлық түзету және тәрбие жұмыстары ықпал етуі керек. Алайда, осы принципті тікелей жүзеге асыру бағдарламаның өте маңызды бөлімінде – «Әлеуметтік – тұрмыстық бағдарлау» көрініс табады. Оқу процесінің мақсаты-балалардың қоғамдық өмірі мен Еңбек және күнделікті өмірінің жақын және нақты фактілері туралы белгілі бір түсініктерін қалыптастыру [12].

Оқушылар арасында қоршаған орта туралы барабар идеялардың сәтті қалыптасуы көбінесе мұғалімнің оқытудың әртүрлі формалары мен әдістерін қолдана отырып, педагогикалық процесті дұрыс құру қабілетімен анықталады [13].

Көптеген зерттеулер ауыр ақыл-есі кем балалардың дамуы олардың оқуы нақты заттармен көрнекілік пен практикалық іс-әрекетке негізделген кезде ғана қамтамасыз етілетіндігін дәлелдеді. Сондықтан балалармен күнделікті бағдар бойынша сабақтар негізінен экскурсиялар мен сабақтар түрінде ұйымдастырылады, олар (сабақтар) рөлдік ойындар түрінде өтеді. Оқу жұмысының осындай құрылуымен оқушылардың оқуында көрнекілік және пәндермен тікелей әрекет ету жетекші орын алады [14].

Зерттеу әдістері және материалдары. Зерттеу жұмысының эксперименттік бағыты үшін мына әдіс қолданылды [15].

1. Алгоритмді қайтала

Мақсаты: мектеп жасына дейінгі балалардың гигиеналық дағдыларының қалыптасу деңгейін анықтау.

Құрал-жабдықтар: гигиеналық дағдылар бейнеленген алгоритм.

Барысы: балаға гигиеналық дағдыны орындау алгоритмі беріледі. Бала алгоритмге қарап, оны орындауға тапсырма алады.

Ұсынылатын дағдылар:

Бетін жуу

Кранды ашу – қолына сабын жағу – екі қолын қосып үйкелеу – сумен жуу – кранды өшіру – қолын сүрту.

Бағалау жүйесі:

Жоғары деңгей – 3 балл

Бала алгоритм бойынша барлық әрекеттерді толығымен өз бетінше орындайды.

Орташа деңгей – 2 балл

Бала алгоритм бойынша әрекеттерді педагогтың минималды қосымша көмегі арқылы орындайды.

Төмен деңгей – 1 балл

Бала алгоритм бойынша әрекеттерді өз бетінше де, педагогтың көмегімен де орындай алмайды.

Нәтижелері. Ұсынылған әдісті балалар тобында сынау арқылы төмендегідей нәтижелер алынды.

Кесте 1 Зерттеу нәтижелері

Р/с	Қатысушының №	Ұпай сандары	Деңгейлері
-----	---------------	--------------	------------

1	№ 1	1	Төмен
2	№ 2	1	Төмен
3	№ 3	2	Орташа
4	№ 4	1	Төмен
5	№ 5	2	Орташа
6	№ 6	1	Төмен

Кестедегі нәтижелерге зер салсақ, балалардың деңгейінің төмен екендігін байқауға болады. Атап айтқанда, балалар «Қол жуу» алгоритмін орындағанда олардың кезектілігін сақтамайды, кейбір әрекет қатарын тастап кетеді. Мысалы, балалар кранды ашып қол жуған соң, бірден сүлгіге ұмтылады. Кранды жабуды ұмытып кетеді. Немесе бала кранды ашып, қолына сабын жақпастан қолын сүртуге тырысады. Сонымен қатар, көптеген жағдайда педагогтың қосымша көмегіне жүгінеді. 1 балл алған балалардың барлығы педагогтың көмегі арқылы ғана дағдыны орындай алады.

Қорыта айтқанда, «Алгоритмді қайтала» әдісі бойынша жоғары деңгей анықталмады. Орташа деңгейге ие болғандардың үлесі 33%, төмен деңгей 67% болды.

Пайыздық көрсеткіштерді негізге ала отырып, аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдысының қалыптасуының деңгейін төмен деп тұжырымдаймыз.

Нәтижелердің талдамасы. Аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының даму деңгейін теориялық және зерттеу арқылы қарастыра отырып, олардың даму деңгейінің төмен екендігін байқадық.

Аутистік спектр бұзылысы бар балалар үшін әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардың маңызы зор. Себебі, бұл санаттағы балалардың әлеуметтік саласының бұзылыстарына байланысты оны дамытуды әлеуметтік – тұрмыстық дағдылардан бастау тиімді болып саналады. Бала күнделікті тұрмыста қарапайым дағдыларды орындай отырып, қоғамдық қатынастарды игереді. Яғни, бала өз үйінде немесе мектепте, балабақшада қолын жууды толық игерсе, ол оны генерализация арқылы кез – келген орында жасай алатын болады.

Ал, бұл дағдылардың артта қалуы олардың тұрмыстық саласын ғана емес, әлеуметтенуін, қарым-қатынасқа түсуін, қоғамға сәтті енуін шектеуге ықпал етеді. Әлеуметтік – тұрмыстық дағдылар қалыпты даму жағдайындағы балаларда еліктеу арқылы қалыптасатын болса, аутистік спектр бұзылысы бар балаларда арнайы оқытуды қажет етеді. Сол себепті, оны дамыту кез – келген түзету бағдарламасының құрамына енгізіліп, міндетті түрде өткізіледі [16].

Эксперименттік зерттеудің нәтижелері аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының төмен екендігін анықтады. Оның себептері ретінде әлеуметтік саланың бұзылысы, дағдыларды еліктеу арқылы игерудің бұзылыстары және мінез – құлықтың әртүрлі бұзылыстары қарастырылады.

Қорытынды. Аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу теориялық және эксперименттік бағыт бойынша іске асырылды. Нәтижесінде, Отандық және шет ел авторларының зерттеулері аутистік спектр бұзылысы бар балалардың басым бөлігінде бұл дағдылардың қалыптасу деңгейінің төмендігін анықтады. Теориялық зерттеулер эксперименттік тұрғыда да расталып, дәлелденді [17].

Сонымен, аутистік спектр бұзылысы бар балалардың әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының қалыптасуының мынадай ерекшеліктері анықталды:

1. Аутистік спектр бұзылысы бар балаларда әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының қалыптасуының қарқынды мен сипаты оның жас деңгейіне сай келмейді;
2. Аутистік спектр бұзылысы бар балаларда әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының басым бөлігі өз бетінше қалыптаспайды және дамымайды;
3. Аутистік спектр бұзылысы бар балаларда әлеуметтік – тұрмыстық дағдыларының дамуы өзге дағдылар тәрізді мінез – құлық бұзылысына тәуелді болады.

References

1. Bliymina, M.G. *Rasprostranennost, tiologiya i nekotorye osobennosti klinicheskikh proiavlenii slojnyh defektov // Defektologiya. 1989, № 3, - 3-10 b.*
2. Gilberg, K., Pipers, T. *Autizm: meditsinskie i pedagogicheskie aspekty / K. Gilberg, T. Pipers [Pod red. L.M. Šipitsinoi]. Sankt-Peterburg, 1998. – 124 b.*
3. Kanner, L. (1944). *Early infantile autism. The Journal of Pediatrics, 25, 211-217. [https://doi.org/10.1016/S0022-3476\(44\)80156-1](https://doi.org/10.1016/S0022-3476(44)80156-1)*
4. Morozova S.S. *Autizm: korrektsionnaja rabota pri tajelyh i oslojnnnyh formah :posobie dlja uchitelja-defektologa. S.S. Morozova. M.: Gumanitar, izd. tsentr VLADOS, 2007*
5. Remšmidt, X. *Autizm. Klinicheskie proiavlenija, prichiny i lečenje. – M.: Meditsina, 2018*
6. Ferroi L. M., Paniyševa T. D. *Obuchenie osobyh detei obšeniiy. V: Autizm i narušenija razvitiia. 2007. T. 5, № 2.*
7. *Sotsialno – bytovaia podgotovka vospitannikov spetsialnyh (korrektsionnyh) obšeobrazovatelnyh uchreždenii VIII vida: Metodicheskoe posobie. – M.: izdatelstvo NTSNAS, 2003. – 192 b.*
8. *Sotsialno-bytovaia orientirovka v spetsialnyh (korrektsionnyh) obrazovatelnyh uchreždeniiah VIII vida Pod. Red. A.M. Šerbakovoii M., Vlado 2008 – 302 b.*
9. Movkebayeva Z.A., Oralkanova I.A., Mazhenov B., Beysenova A., Belenko O. *The model of formation of readiness of teachers to work in conditions of inclusive education// International Journal of Environmental and Science Education. - ISSN: 1306-3065.-№11.–2016*
10. *Z.Movkebaeva, I. Denissova (with co-authors. Students Attitude towards Co-Education with Disabled People in Higher Education Institutions. Journal of Entrepreneurship Education Research Article: 2017 Vol: 20 Issue: <https://www.abacademies.org/articles/students-attitude-towards-coeducation-with-disabled-people-in-higher-education-institutions-6917.html>*
11. *Vlasova T A., Pevzner M.S. O detjah s otkloneniami v razviti. M.: Prosvešenie, 1973. – 175 b.*
12. *Goncharova E.L., Kukuškina O.I. Vnutrennii mir cheloveka kak predmet izučeniia v spetsialnoi škole: opyt proektirovaniia novogo soderžaniia obučeniia //Defektologiya. 1998. № 3. 3-12 b.*
13. *Zabramnaja S.D. Psihologo-pedagogičeskaja diagnostika razvitiia detei. – M.: Prosvešenie. Vlado, 1995. 112 b.*
14. *Sterbruk S. A, Dreifus A, Karpekova T. A., Soldatenkova E. N. Razvitie kommunikatsii u detei s rasstroistvami autističeskogo spektra v Soedinennyh Štatah Ameriki i Rossii. V: Psihologičeskaja nauka i obrazovanie. 2016. T. 21, № 3.*
15. *Haustov, A.V. Rekomendatsii dlja sotrudnikov DOU, rabotaiyših s detmi, imeiyšimi rasstroistva autističeskogo spektra. A.V. Haustov : Rejim dostupa PsyJournals.ru*
16. *Koneva I.A., Bystrova I.A. Osobennosti kommunikativnyh navykov doškolnikov s rasstroistvami autističeskogo spektra. V: Problemy sovremennogo pedagogičeskogo obrazovaniia. 2019, № 63-1*
17. *Sorokin AB., Zotova M.A., Korovina N.IY. Skringovye metody dlja vyjavleniia tselevoi gruppy "spekr autizma" pedagogami i psihologami//Psihologičeskaja nauka i obrazovanie. - 2016. - T. 21. - N. 3. – 7-13 b.*